

معلم حبیب آبادی و اثر ماندگارش :

مکارم الآثار

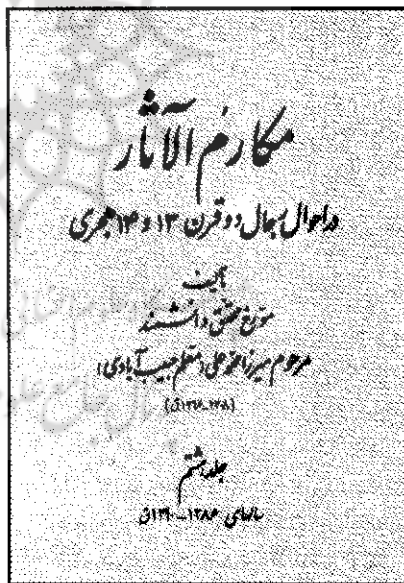
○ محمدرضا اصفهانی

میرزا محمدعلی بن زین العابدین مشهور به معلم حبیب آبادی در سال ۱۳۰۸ قمری در روستای حبیب آباد از توابع برخوار اصفهان چشم به جهان گشود. وی پس از تحصیلات حوزوی در روستای خود مرجع امور شرعی بود تا آنکه ادامه کار تحقیق و تألیف را تنها در اقامت در شهر اصفهان یافت و از آن پس بخشی از اوقات روزانه را صرف تدریس ادبیات عرب در مدرسه کاسه گران^۱ و بخشی را صرف مطالعه و پی جویی های علمی در کتابخانه شهرداری اصفهان نمود.^۲

حاصل این سال های عمر، پروراندن بسیاری از دانشمندان و فاضلان معاصر است که هر یک در جایی بر منصبی نشسته یا در گوشه ای قلم به دست گرفته اند و هیچ گاه تدقیق های استاد و مدرس مغنی اللیبیب و سیوطی را فراموش نخواهند کرد.^۳ همچنین دیگر فایده تلاش های علمی معلم حبیب آبادی پدید آوردن آثار قلمی گران سنگ در بیش از پنجاه عنوان و در مجلدات بسیار و در قالب های گوناگون است که عمدتاً در زمینه شرح حال و تراجم رجال به قلم آمده و تنها بخش کوچکی از آنها به چاپ رسیده است.

تالیفات

معلم حبیب آبادی با وجود وقوف بر رشته های گوناگون فقه و اصول و حدیث و تفسیر به تدریس ادبیات روی آورد و به رغم اجازه های روایتی که از آیات عظام محمد تقی موسوی یزدآبادی، محمدباقر بیرجندی، محمدحسین فشارکی و محمدرضا کلباسی کسب کرده بود و طبع روانی که در سرودن اشعار و ماده تاریخ های گوناگون داشت بیشتر به شناخت سلسله نسب اولاد و احفاد امامان

○ مکارم الآثار: در احوال رجال

دو قرن سیزدهم و چهاردهم هجری

○ محمدعلی معلم حبیب آبادی

○ تصحیح، تحقیق و تکمیل: سید

محمدعلی روضاتی

○ اصفهان، نقش مانا، چاپ اول

۱۳۸۱، ج ۸

آورد و زمان آن را به قرون سیزدهم و چهاردهم هجری و مدخل‌ها را به دانشمندان و حکما و عرفا محدود کرد.^۱ کتاب حاضر که بزرگ‌ترین و مهم‌ترین نگارش معلم حبیب‌آبادی به شمار می‌رود، دستخوش حادثه‌ای نیکو شد و آن حادثه افزون شدن تعلیقات و تکمیلات یکی از فقهای راستین، نسخه‌شناسان و تراجم‌نگاران بزرگ معاصر در ذیل عناوین آن بود. آیت‌الله سید محمدعلی روضاتی از همکاران و همراهان مؤلف بود که سال‌ها وی را بدین نگارش‌ها اشتیاق می‌بخشید و از فراهم نمودن مصالح تحقیق برای او دریغ نداشت و همو بود که پیش از رحلت معلم حبیب‌آبادی در ۲۲ رجب ۱۳۹۶ برابر با ۲۹ تیر ۱۳۵۵^۲ جلد نخستین کتاب را با تصحیحات و تحقیقات شگرف خود به سال ۱۳۳۷ ش به چاپ رساند.

مکارم‌الآثار

معلم حبیب‌آبادی سال‌ها در کنار روزمرگی‌ها یا بررسی‌های گوناگون خود، تألیف کتابی در شرح حال بزرگان را در سر می‌پروراند و برای آن مطالبی را گردآوری می‌کرد و گاه این مطالب را به صورت مقاله‌ای قلمی نموده و در حقیقت مدخلی از عناوین موجود در کتاب را پدید می‌آورد. گفتیم که گستردگی این پژوهش و باریک‌بینی‌های مؤلف وی را از به انجام رساندن آن بازداشت.

از آن پس رجال قرون سیزدهم و چهاردهم هجری را پیش روی قرار داده و با استفاده از منابع گوناگون و حتی عنایت به وفیات مندرج در روزنامه‌ها و نشریات این نگارش جدید را که به ترتیب زمان و سال به سال تنظیم می‌شد، گردآوری می‌کرد. این اثر «مختصر المکارم» نام گرفته بود ولی مصحح کتاب پیش از به چاپ رساندن جلد نخست آن، نگارنده را متقاعد ساخت که گزیده نگارشی که تاکنون تألیف نیافته چندان معنایی ندارد و از آن گذشته صاحب اثر هنوز زنده است و در تغییر نام کتاب مختار و از آن پس نام مختصر المکارم به مکارم‌الآثار تغییر یافته و آنچه از آن به چاپ رسیده است نیز همین نام را بر خویش دارد.^۳

اکنون جلد هشتم از کتاب مکارم‌الآثار شامل وقایع سال‌های ۱۲۸۶ تا ۱۲۹۰ قمری را پیش رو داریم که پس از گذشت هفت سال از چاپ جلد هفتم به جامعه علمی و چشم‌انتظاران این‌گونه پژوهش‌های سترگ عرضه شده است.

آغاز کتاب تولد میرزا محمدحسین عمادالکتاب قزوینی و پایان آن تولد مهدی شاعر دولت‌آبادی است؛ یعنی تا پایان شرح حال شماره ۱۸۱۸ و در این میان مطالب ناب و دست‌اول فراوان است و چه بسیار شرح حال بزرگانی که آگاهی‌های چندانی از ایشان

معصوم (ع) و به نگارش درآوردن سرگذشت مردان نامی همت گمارد. آثار این عالم فرزانه را می‌توان در بخش‌های حواشی، فهرست‌ها و تألیفات مستقل معرفی کرد:

الف) حواشی: حاشیه بر کتاب‌های ارشاد المسلمین، احسن الودیعه، امل الامل، تاریخ اصفهان، تحریر اقلیدس، تذکرة القبور، ترجمه احوال شیخ‌بهای، ترجمه احوال آقاحسین خوانساری، توضیح البیان، جبر و مقابله، حزن المؤمنین، انساب ملاحیدر علی مجلسی، وفق اعداد، روضات الجنات، شرح شواهد المعنی، طریق البکاء، شمس التواریخ، فارسنامه ناصری، فضل القضاء، قصص العلماء، کشف الحجاب، لؤلؤة البحرين، المآثر و الآثار، مستدرک الوسائل، منتخب التواریخ و جز اینها.

لازم به ذکر است که در ارائه فهرست حواشی از ذکر حاشیه‌هایی که معلم حبیب‌آبادی بر کتاب‌ها و تألیفات نگاشته خود داشته خودداری شد.

ب) فهرست‌ها: معلم حبیب‌آبادی به سبب ذهن فعال و پوینده و ریاضی‌اندیش خود، فهرست‌های بسیاری فراهم آورده و از جمله کتاب‌های مورد بررسی و مطالعه خود را بدون نمایه‌های لازم نپسندیده است. فهرست نگارش‌ها و نام استادان و مشایخ اجازات خود، فهرست کتاب‌های کتابخانه شخصی و فهرست اسماء‌اشعریین و فهرست کتاب‌های المآثر و الآثار و روضات الجنات و مجالس المؤمنین از اوست.

ج) تألیفات مستقل: احوال چهار نفر از علمای مسجد شاهی، احوال شیخ‌الاسلام‌های اصفهان، احوال شیخ محمدرضا نجفی، مختصر التواریخ، مراسلات علمی، مقالات علمی در اعیان دوره مشروطه، مقامات معنوی در اعیان دوره پهلوی، مکمل الافهام در ذکر فضلالی ایام، رشحات السمایی در احوال شیخ‌بهای، عراضة‌الآخوان، کشف الخیبة عن مقبرة الزینبیه، لثالی البحور در توفیعات ایام شهرور، اربعین و جز اینها.

به جز همه اینها که از آن میان تنها کتاب کشف الخیبة به چاپ رسیده وی کتاب سترگی را فراهم آورده و نام مکارم‌الآثار بر آن نهاده است.

مکارم‌الآثار به علت تدقیق‌های بسیار مؤلف و تفصیل‌های بسیار او به ویژه در زمینه ذکر و تشخیص انساب صاحبان ترجمه تا نسل‌های اولیه و تداخل مدخل‌ها و عناوین، صورت انجام نپذیرفت و مؤلف کتاب که خود را در سنین کهولت می‌دید پیش از ادامه مکارم‌الآثار به نگارش کتابی دیگر به نام مختصر المکارم روی

خود به ما می‌نمایاند و علاوه بر این آنچه از آن وجود شریف به چاپ رسیده است را می‌توان چنین برشمرد:

۱. زندگانی آیت‌الله چهارسوقی، کتابفروشی تأیید، اصفهان، چاپ اول، ۱۳۳۲ ش، ۲۴۴ ص، رقعی، مصور.

شرح حال کاملی از آیت‌الله میرزا سید حسن چهار سوقی روضاتی به همراه سرگذشت بیش از یکصدتن از دانشمندان دینی و فاضلان قرون اخیر. این کتاب پس از چاپ اول بارها به صورت عکسی تکثیر شد. و در سال‌های اخیر در قطع وزیری و با اضافاتی در استاد به بازار عرضه گشته است.

۲. شرح روضات الجنات، اصفهان، چاپ اول ۱۳۴۱ ش، ۲۶ + ۳۵۲ ص، وزیری، جلد اول.

ادامه این شرح در قالب بیست جلد خواهد بود.

۳. جامع‌الانساب، اصفهان و تهران، چاپ اول ۱۳۳۵ ش، ۸۶ + ۱۸۸ ص، وزیری، جلد اول.

سه جلد نخست مجموعه جامع‌الانساب به خاندان‌های سادات موسوی می‌پردازد و پس از چاپ اول نیز چندین بار به صورت عکسی تکثیر شده و البته جزوه‌ای الحاقی به آن که شرح حال کوتاهی از ارسال‌کنندگان شجره‌نامه‌ها بوده حذف شده است.

۴. دو گفتار، قم، کتابخانه تخصصی اسلام و ایران، چاپ اول ۱۳۷۸ ش، ۱۴۶ ص، وزیری، مصور.

درباره علمای خوانسار مهاجر به اصفهان و سیری در اجازه‌نامه‌ها.

۵. ملا محمدعلی تونی خراسانی، اصفهان، گروه تاریخ دانشگاه اصفهان، چاپ اول، ۱۳۸۰ ش، ۴۶ ص، رحلی.

این رساله به بررسی سقوط اصفهان، شرح حال تونی خراسانی و نقل یادداشت‌های تاریخی او اختصاص یافته و به مناسبت کنگره اصفهان و صفویه در اسفندماه ۱۳۸۰ منتشر شده و تاکنون دست کم سه بار دیگر در قطع وزیری تکثیر شده است. همچنین این رساله در جلد دوم از مجموعه مقالات کنگره مذکور به چاپ خواهد رسید.

۶. فهرست کتب خطی کتابخانه‌های اصفهان، اصفهان، چاپ اول ۱۳۴۱ ش، ۴۰۸ ص، وزیری، مصور، جلد اول.

معرفی مبسوط و کامل هشتاد نسخه خطی از کتابخانه شخصی مؤلف که تا آن زمان هیچ یک به چاپ نرسیده بوده‌اند. در آغاز کتاب، تقریبات آیت‌الله آقا بزرگ تهرانی آمده است. گفتنی

نداشته‌ایم و چه پرشمار مشاهیری که آنان را از منظر نادرست دیده‌ایم.

شرح احوال سیدعبدالحسین شرف‌الدین عاملی، اقبال لاهوری، جناب اصفهانی، جابری انصاری، ملا آقادریندی، سید اعجاز حسین هندی، ملا زین‌العابدین گلپایگانی، محمدعلی شاه قاجار، شهید ثانی، شمس‌العرفای تهرانی و... همه و همه خواندنی است. تصحیحات و تدقیقات آیت‌الله روضاتی در جای جای کتاب خواننده را وا نمی‌نهد و به یاریش می‌شناید و توضیحات او در ذیل هر عنوان به راستی حیرت‌برانگیز است، چنانچه اشتباهات متن را تذکر داده، ترجمه ارائه شده را با دیگر منابع مقایسه نموده، کاستی‌ها را با ایجازی زیبا جبران کرده، نسبت‌ها و خویشاوندی‌ها را نشان داده و دیدگاه‌های مؤلف را با گفته‌های پیشین سنجیده و هر جا که مؤلف از منبعی نام می‌برد و از رهنمون شدن به جلد و صفحه و ویژگی‌های آن بازمی‌ماند، آن مأخذ را یافته، مطالب مورد گفتگو را یافته و نشانی داده است. آری تحقیق را نمونه‌ای این چنین باید، از بزرگداشت‌ها غافل نبودن، ولی جانب اختصار را نگاه داشتن، ویژگی‌های کتابشناختی را درج نمودن ولی از قطعه قطعه کردن جملات دور بودن. ...
با این همه ناشر گاه بی‌دقتی‌هایی روا داشته و نادرست‌تر آن که جلد حاضر از مکارم‌الانوار را سال‌ها در انتظار چاپ نگاه داشته است.^{۱۱}

این تأخیر در چاپ، نشر و عرضه کتاب البته عده‌ای را برآن می‌دارد تا بگویند که مکارم‌الانوار باید بدون توضیح و تکمیل چاپ شود. غافل از آن که به چاپ رساندن چنین کتاب‌هایی که در حکم مواد خام و مصالح نخستین به شمار می‌رود، پسندیده نیست و آنچه زمان می‌برد نه تصحیح علاقه‌مندان بلکه اهمال کاری‌های ناشران است.

مصحح کتاب

کمتر کسی است که دستی در تألیف و تحقیق داشته باشد و آیت‌الله روضاتی را که تصحیح کتاب مکارم‌الانوار را تاکنون تا جلد هشتم بر عهده داشته‌اند، نشناسد. فهرست آثاری که در چند دهه اخیر بر مبنای نسخه‌های خطی کتابخانه بی‌نظیر ایشان فراهم آمده خود کتابی خواندنی و موضوعی جداگانه است و نگاهی کوتاه به مجلات و نشریات گوناگون، مقالات علمی او را در جای جای

- است که این کتاب ابتدا در دوازده جزوه منتشر شده و سپس به صورت کتاب درآمده است.
۷. *روضات الجنات فی تراجم العلماء و السادات*، تهران، چاپ سنگی ۱۳۲۷ ش، ۳۶ + ۷۴۸ ص، رحلی.
- تصحیح، تحشیه و تهیه فهراس آن بر عهده آیت الله روضائی بوده است.
۸. *تجارب السلف*، اصفهان، چاپ لوحی ۱۳۶۱ ش، ۱۶ + ۴۰۰ ص، وزیری.
- چاپ از روی نسخه اقدم *تجارب السلف*. این نسخه در تصحیح عباس اقبال استفاده نشده است.
۹. *جبر و تفویض*، اصفهان، ۱۳۴۰ ش، ۱۰ + ۱۴ ص، رقعی.
- خلق الاعمال یا جبر و تفویض از نگارش های صدرالمتألهین است که ایشان آن را با مقدمه و تحقیق خود و گفتاری از علامه جلال الدین همایی به مناسبت همایش ملاصدرا منتشر کرده اند.
۱۰. *مناهج المعارف*، اصفهان، مؤسسه نشر نفائس مخطوطات، چاپ اول، رقعی.
- این کتاب تألیف میر سید ابوالقاسم جعفر خوانساری است که ایشان بخشی از آن را به عنوان جزوه نخست به چاپ رسانده اند.
۱۱. *سما المقال فی علم الرجال*، قم، چاپ اول ۱۳۳۲ ش، ۲۰۲ + ۶ ص، وزیری، جلد اول، تصحیح کتاب از نسخه خطی اصلی مؤلف یعنی میرزا ابوالهدی کلباسی.
۱۲. *کتاب الاوائل*، اصفهان، مؤسسه نشر نفائس مخطوطات، چاپ اول، ۱۳۴۰ ش، ۱۶ + ۶۴۰ ص، وزیری.
- نگاشته آقا محمد مقدس اصفهانی که ایشان آن را تنظیم، تحشیه و تصحیح کرده اند؛ چاپ دوم کتاب در تابستان ۱۳۸۲ منتشر شده است.
۱۳. *عبقات الانوار*، اصفهان، چاپ اول ۱۳۳۸ - ۱۳۶۴ ش، وزیری.
- اجزاء حدیث ثقلین و سفینه و منزلت با مقدمه و فهراس ایشان تجدید چاپ شده است.
۱۴. *حاشیه ملاعبدالله و شرح نظام*، اصفهان، کتابخانه شفیع، چاپ سنگی، وزیری.
- تصحیح این دو متن به درخواست ناشر صورت گرفته است.
۱۵. *مکارم الاثار*، اصفهان، ۱۳۳۷ ش - ۱۳۸۱ ش، ۳۱۳۰ ص، وزیری، مصور، ۸ ج.
- پی نوشت ها:
۱. سپاسگزاری از مردم، سازمان اوقاف از مردم متدین اصفهان سپاسگزاری می نماید، اصفهان، چاپخانه محمدی، چاپ اول، ج ۱، ص ۶۸.
۲. *زندگانی حضرت آیه الله چهار سوقی*، سید محمدعلی روضائی، اصفهان، کتابفروشی تأیید، چاپ اول ۱۳۳۲ ش، ص ۱۴۴.
۳. *مکارم الاثار*، ج ۸، ص ۶.
۴. این حواشی در چاپ ۱۳۶۸ ق از تذکره القبور درج شده است.
۵. *کشف الخبیه عن مقبره زینبیه*، اصفهان، ۱۳۵۲ ق، ۱۳۴ ص.
۶. *مکارم الاثار*، اصفهان، انجمن کتابخانه های عمومی، چاپ اول ۱۳۷۴ ش، ج ۷، ص ۱۲.
۷. «یادنامه» مندرج در نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، سال یازدهم و دوازدهم، ش ۱۳ و ۱۴، به اهتمام محمد دامادی، ۱۳۵۵ - ۱۳۵۶ ش، ص ۳۵۷.
۸. شادروان استاد جلال همایی می فرمودند: بخت با کمتر کسی یار بوده که در زمان حیات او کسی بیاید کتابش را تصحیح کند و به چاپ آن همت گمارد.
۹. گفتنی است که بسیاری از عناوین نیز بدون شماره آمده اند؛ چرا که شرح حال آنان در ذیل روز تولدشان در جلد های پیشین ذکر شده و در جلد حاضر تنها به تاریخ فوت ایشان بسنده شده است.
۱۰. شرح حال شهید ثانی در ذیل عنوان شماره ۱۷۷۵ و به مناسبت ذکر تولد شیخ سلیمان ظاهر عاملی از احفاد شهید ثانی درج شده است.
۱۱. نثر مصحح را اگر با روش های هوربستیک و دیکتویو بررسی کنیم خواهیم دید که بهترین و مناسب ترین واژه ها با ساختاری دقیق در قالبی هماهنگ قرار گرفته و از تکرار به دور بوده است. از همین جهت ساخت جملات جایگزین با لحاظ کردن محتوا ناممکن است.
۱۲. در یادداشت های مصحح از جمله تاریخ ۱۳۷۷ ش به چشم می خورد.